

Vlees, dat is voedsel voor de wilden! feb. 2008

Kathaarse Kronieken acta 5e internationaal colloquium in okt. 2007 over de katharen en andere middeleeuwse kettters, gepubliceerd in februari 2008 zie www.katharen.be

Franse vertaling Kathaarse Kronieken Actes du Colloque d'Anvers 2007 édition hors-série mei 2008

Vlees, dat is voedsel voor de wilden!

‘Vlees, dat is voedsel voor de wilden’ betreft een uitspraak van een *bon homme* uit de Ariège uit begin 14de eeuw [1]. Hij at dus geen vlees... En onthield zich van nog veel meer...

Wat is het dat ons drijft om ons aan het begin van dit colloquium te buigen over ascese? Wat is het dat ons drijft om ons in het geliefde Vlaanderenland, dat zo befaamd is om zijn gastronomie, op een prachtige zonnige herfstmorgen in oktober 2006 op dit colloquium in de ascese der katharen te verdiepen? Ascese, dat is toch niet meer actueel en aan de orde? Dat behoeft uitleg!

Ja, vasten en onthouden lijken tegenwoordig niet meer echt ín. Dit in tegenstelling tot de middeleeuwen. Beschouwde men vroeger iemand die zeer streng vastte als heilig, tegenwoordig worden deze lieden beschouwd als zieken die lijden aan anorexia nervosa.

Toch vormen de broodmagere skeletten van mannequins in deze tijd van welvaart het schoonheidsideaal voor vrouwen. Dus broodmagere en soms ondervoede modellen geven nog altijd de toon aan... Maar dit soort vasten heeft meer te maken met de behoefte aan *uiterlijke* dan *innerlijke* schoonheid. Dat was vroeger anders. Hoe en waarom, daar wil ik het graag met u in deze lezing over hebben.

Veel vooraanstaande christenen blijken kampioenen in de ascese

Mijn proefschrift handelde indertijd over de relatie tussen gnosis en zeer strenge ascese. In *Op Zoek naar Loutering, Oorsprong en Ontwikkeling van de enkratitische ascese tot in het begin van de 13de eeuw na Chr.* heb ik de extreme ascese als gedragspatroon van tal van antieke en middeleeuwse christenen in kaart gebracht. Het is gelukt om hun gedragspatroon sociaal-economisch, theologisch en vooral ook psychologisch te duiden. Het is gelukt om tussen groepen ascetische christenen zowel qua *gedrag* als qua *historische overdracht van een religieus ideaal* tal van verbanden te leggen.

Het denken in overeenkomsten en het overstijgen van diverse vakgebieden in een interdisciplinair kader roept met name in traditioneel-wetenschappelijke kring weerstand op. Maar met zo'n ruime en moderne benadering is er veel te winnen. Namelijk te zien hoe het christendom al zeer vroeg in uiterst ascetisch vaarwater terecht komt. Ascese wordt in de christelijke traditie door de eeuwen heen de hoeksteen voor een volmaakt christelijk leven.

Overeenkomsten in ascese tussen vroege christenen en middeleeuwse katharen

Wat win je ermee als je zou kunnen bewijzen dat het gedragspatroon van vroege christenen sterke overeenkomsten vertoont met die van de middeleeuwse kathaarse *bons chrétiens* en *bonnes chrétiennes*?

Je wint daarmee dat je kunt laten zien dat die vroege christenen ascetengroepen vormen die *binnen de diverse christelijke groepen en kerken* functioneren. Je maakt daarmee de extreme ascese van de katharen begrijpelijk en minder wereldvreemd. Je kunt laten zien dat die door en door *christelijk* is. Misschien kun je daarmee de theorie ondersteunen dat de dorpen waarin de pastoor zowel een katholiek priester alsook *bon homme* was, geen uitzondering maar eerder regel zijn. Dat is de reden waarom vóór de Albigenzenkruistocht, katholieken en katharen vreedzaam naast elkaar leven. Dat is de reden waarom het volk de katharen als ware en zuivere christenen ziet. Het katharisme als uitwerking, verdieping en vergeestelijking van het meer massale en volkse katholicisme. De katharen als kwaliteits-christenen, de crème van de crème binnen de christelijke volkskerken; zoals in de oudheid het enkratisme als keurtroep en geestelijke elite van de volkskerken beschouwd wordt. Er is dus wel wat te winnen... Namelijk een blikverschuiving van het katharisme als ketterse, antichristelijke en buitenkerkelijke religieuze beweging naar een christelijke elite van rechtgelovigen, die met hart en ziel gaan voor een spiritueel en christelijk levensideaal. In dit ideaal ligt de dualiteit tussen geest en stof van het begin af aan opgesloten.

Ik stel voor dat wij de volgende zeven denkstappen nemen:

Stap een: Eerst bakenen wij de begrippen af en vragen ons af wat enkratisme en ascese precies zijn. Vervolgens onderzoeken wij de *ascese* van kathaarse *bons hommes* en *bonnes femmes*. Is deze extreem ascetisch en past deze binnen het enkratisme of de extreme ascese?

Stap twee: Daarna onderzoeken wij of de kathaarse ascese uniek is in de eigen tijd. Zo niet: past deze in een bredere ascetische volksbeweging? Zo ja, zijn zij dan wellicht *voorlopers* van deze brede ascetische en evangelische volksbeweging?

Stap drie: Wie staan achter deze voorlopers? Wie zijn de motoren achter deze evangelische en ascetische volksbeweging? Wat zijn de kanalen via welke het enthousiasme voor strenge ascese van oudheid en middeleeuwen vanuit het Oosten naar het Westen is overgedragen?

Stap vier: Eenmaal in het Oosten in de oudheid beland, vragen wij ons af waar de extreme ascese in de antieke oudheid vandaan komt.

Stap vijf: Wat is de filosofische achtergrond van deze ascese? Kunnen wij de voor onze eigen tijd merkwaardige gedragingen van ascetische christenen die niet willen trouwen en geen bezit willen, nu beter begrijpen?

Stap zes: Is deze ascese wel wat ze pretendeert te zijn: namelijk evangelisch, christelijk en apostolisch? Om deze vraag te beantwoorden zullen we terug moeten gaan tot de vroegste christelijke tijden. Tot het oudste joodse christendom zelve. Tot Jezus zelf wanneer we de vraag stellen hoe ascetisch hij nu eigenlijk wel geleefd heeft. Heeft hij wel ascetisch geleefd? Waarom wordt hij door zijn vijanden een veelvraat en een zuiper genoemd?

Vergelijk de volgende opmerking bij Matteus. Een soortelijke uitlating leest U bij Lucas:[\[2\]](#)

'Immers: Johannes komt, eet en drinkt niet en ze zeggen: Hij is van de duivel bezeten. De mensenzoon komt, eet en drinkt wel en ze zeggen: Kijk die veelvraat en zuiper, die vriend van tollenaars en zondaars' (Mt. 11:18-19; verg. Lc 7:34).

Deze tekst toont een tegenstelling tussen Johannes en Jezus. Johannes wordt de patroon van de heremieten. Hij kiest zoals vele boetelingen na hem, voor totale mortificatie of versterving. Jezus daarentegen zegt dat hij in de wereld maar niet van de wereld is. Hij wil zich niet door de wereld laten overheersen, maar maakt er wel deel van uit. Hij blijft in zijn (binnen)wereld toch de verleidingen van de (buiten)wereld de baas. Het gaat bij Jezus om een *innerlijke* onthechting. Deze tegenstelling tussen Johannes en Jezus vormt het hart van ons komend betoog.

Grote groepen antieke en middeleeuwse christenen zullen het ascetische voorbeeld van Johannes volgen. Maar is dat ook het voorbeeld van Jezus? Zij zullen het advies van Jezus aan de rijke jongeling en masse *letterlijk* opvatten:

De jongeling vraagt hem: *‘Meester wat moet ik doen om het eeuwig leven te krijgen’?* Jezus antwoordt: *‘Als ge onverdeeld goed wilt zijn, ga dan uw bezit verkopen en geef het aan de armen en ge zult een schat hebben in de hemel. Kom dan terug om mij te volgen’* (Mt 19:16-22).

Dit advies is uitsluitend en alleen voor de rijke jongeling bedoeld. Het is *niet* bedoeld om door ieder ander na hem *letterlijk* in de praktijk gebracht te worden. Dat hebben de middeleeuwse christenen *niet* begrepen. Blijft de vraag hoe het christendom zich dan tot een ascetische godsdienst kan ontwikkelen.

Stap zeven: Tot slot: wat is de toegevoegde waarde van het ontdekken van een nagenoeg identiek ascetisch gedragspatroon bij vroege christenen en bij middeleeuwse kathaarse christenen? Wat is de bijdrage hiervan aan het huidige debat rond de *bons chrétiens* en *bonnes chrétiennes*?

Stap een

De begrippen

Ascese is een Grieks woord en betekent oefening of training. Zeer strenge ascese wordt in de wetenschap ‘enkratisme’ genoemd. Ook enkratisme is een Grieks woord. Enkrateia betekent matiging en zelfbeheersing^[3]. Het merkwaardige is dat ascese en enkratisme in de zin van zeer strenge ascese onder christenen uitzonderlijk populair worden, dit terwijl beide begrippen ascese en enkratisme *nauwelijks* in het Nieuwe Testament voorkomen. Slechts een keer gebruikt Paulus het woord enkrateia:

U weet het: alle hardlopers in het stadion rennen om het hardst, maar slechts één wint er. Ren dan om te winnen. Atleten ontzeggen zich alles – en nu valt in het Grieks het werkwoord enkrateuein of zich onthouden-. Zij doen dat om een vergankelijke krans te winnen, wij doen het voor een onvergankelijke. Ik loop dan ook niet zomaar wat, ik ben geen bokser die in de lucht slaat. Ik hard mijzelf en houd mij onder strikte tucht om, niet na voor anderen gepreikt te hebben, zelf verworpen te worden (1Kor.9:24-27).

Paulus vergelijkt zichzelf hier met sportlieden. Hij traint niet zijn lichamelijke maar zijn geestelijke spierballen om geestelijk sterk te worden en de strijd te winnen.

Enkratisme is de neiging tot zelfbeheersing en matiging. Mensen die deze neiging voelen, vormen een groep. Zij vertonen het volgende gedragspatroon: zij zien af van seks en huwelijk,

houden zich aan een streng ascetisch dieet. Zij eten geen vlees. Zij drinken geen of matig wijn en/of bier. Zij weigeren een eed af te leggen, te zweren en te doden. Zij zien af van bezit en doen afstand van alles. Zij raken geen geld aan. Zij trekken rond en reizen: dit noemt men zwerfascese. Zij evangeliseren, preken, onderwijzen en bemiddelen de Heilige Geest via handoplegging. Zij bidden voortdurend en zingen veel.

De ascese bij katharen

In het volgende onderzoeken wij eerst de kathaarse bronnen. Daarna nemen wij de polemische bronnen van hun vijanden onder de loep.

De kathaarse bronnen

In het Latijnse Ritueel van Firenze lezen wij dat van iemand die het consolamentum of de doop in de Heilige Geest gaat ontvangen, gevraagd wordt om arm, nederig en kuis te leven. Wij lezen ook dat hij niet mag doden of een eed mag zweren en geen kaas, melk, vlees van vogels, reptielen of dieren mag eten[4].

Ook in het Ritueel van Lyon komt het woord 'vasten' regelmatig voor.

De polemische bronnen

De informatie uit de kathaarse bronnen wordt vanuit talloze berichten van tegenstanders van katharen bevestigd. Deze laatste groep informanten rekenen wij tot de *polemische* bronnen. Bij gebrek aan info van de goede kathaarse christenen zelf, zullen wij helaas deze vijandige bronnen moeten raadplegen over de kathaarse ascese. De inquisiteurs Anselmus van Alexandrië, Bernard Gui en Jacques Fournier geven ons de hoofdinformatie.

Anselmus is dominicaan en inquisiteur in Italië en schrijft rond 1250[5]. Ook Bernard Gui is een dominicaan, die na een lange carrière als theoloog en abt in het begin 14de eeuw tot inquisiteur wordt aangesteld. We citeren hier beide teksten die in grote lijnen met elkaar overeenkomen. Te beginnen met Gui.

De info over kathaarse ascese bij de inquisiteur Bernard Gui

Hij geeft de volgende info:

Ook onderhouden zij jaarlijks drie vastenperiodes van 40 dagen namelijk van 13 november tot kerst; van Vastenzondag tot Pasen en van het feest van Pinksteren tot de feesten van de apostelen Petrus en Paulus (29 juni). De eerste en laatste week van iedere periode noemen zij strikt want dan vasten ze op brood en water, terwijl ze de andere weken slechts drie dagen op brood en water leven. De rest van het jaar vasten ze op brood en water gedurende drie dagen van de week, behalve wanneer ze reizen of ziek zijn. Ook eten ze nooit vleesgerechten of raken ze zelfs niet aan of kaas, eieren of iets dat voortkomt uit vlees langs de weg van de voortplanting of coïtus. Ook zullen ze onder geen beding enig dier doden of enig gevleugeld schepsel want ze geloven dat er in wilde dieren en zelfs in vogels geesten zijn die de lichamen van mensen verlaten... en dat deze geesten van lichaam naar lichaam overgaan. Ook raken ze geen vrouwen aan [6].

Gaan wij nu over naar de info bij een tweede inquisiteur. Nu kunnen wij vergelijken.

De info over kathaarse ascese bij de inquisiteur Anselmus van Alexandrië

Anselmus geeft dezelfde drie vastenperiodes maar voegt hieraan toe: ... *iedere kathaar, tot welke sekte hij ook behoort, vast drie dagen per week, dat is op maandag, woensdag en vrijdag... In de eerste vasten houden ze twee weken -de eerste en de laatste- een strikt regime aan in die zin dat ze geen wijn drinken of groenten of olie eten. In deze drie vastenperiodes eten ze geen vis of schelpdieren behalve bij serieuze ziekte. In de andere twee vastenperiodes, houden ze alleen een strikte week aan, namelijk de eerste* [7].

Wat de bons hommes en bonnes femmes niet mogen eten

U ziet dat de vastenperiodes niet verschillen van de katholieke maar alleen strenger zijn. Enkele voorbeelden: de wijn die men drinkt vermengt men sterk met water. En de *bons chrétiens* en *bonnes chrétiennes* zijn strikt vegetariër. Dit in tegenstelling met de adel in de kastelen. Deze voedt zich met vlees van de jacht en het gewas gekweekt door de pachters. Buiten *vlees* nemen de *bons chrétiens* en *bonnes chrétiennes* ook geen *melk, boter, kaas en eieren* tot zich, maar ze nuttigen wel vis.

In de bronnen vindt men diverse motieven: omdat het water de vis baart en vermenigvuldigt [8]. En ook omdat Jezus een wonder verricht met de vermenigvuldiging van brood en vis. En omdat hij na zijn verrijzenis twee keer vis eet met zijn discipelen [9].

Wat de bons hommes en bonnes femmes wel mogen eten

Wat kunnen de *croyants* hun *bons chrétiens* en *bonnes chrétiennes* voorschotelen? Brood, diverse soorten vis, diverse graangewassen als gierst, rogge, tarwe, groenten als bonen, linzen, kikkererwten of doperwten, prei wortelen, rapen, wortel, schors en fruit. De dorpelingen eten zeer eenvoudig met brood, granen, groenten en fruit. Zij nemen weinig vlees tot zich. Het dieet van de *bons hommes* en *bonnes femmes* past dus heel goed in een karig rantsoen van de eenvoudige boeren [10]. Ook al komen zij uit middenklassen en lage adel; in dit opzicht passen zij zich aan het eenvoudige volk aan.

Geen beperkingen voor de croyants

Het is goed om vast te stellen dat de kathaarse gelovige alles kan eten, ook vlees en dat zelfs op vrijdag of in vastenperiodes. Hij of zij wordt door geen enkel verbod beperkt. Ook de maagdelijkheid wordt niet als ideaal aangeprezen voor vrouwelijke *croyants*. Vrouwen kunnen het *domus* in en uit lopen [11]. Peire Maury roept begin 14de eeuw uit dat, als men God wil behagen, het beter is het goede rondom zich te doen dan zich te verplichten tot vasten [12].

De vroege katharen beschikken over geld en zijn in de maatschappij geworteld. Het sociaal-economisch aspect van de kathaarse kerk is een nieuw en uitdagend aspect in het huidige onderzoek.

Er zijn meer verschillen tussen de kathaarse en de katholieke geestelijken. Het is goed te onderstrepen dat de *bonnes hommes* en *bonnes femmes* zelf met handwerk in hun levensonderhoud voorzien. Zij onderrichten in de volkstaal en staan meer in contact met hun gelovigen dan de zich hoog boven massa verheven voelende katholieke geestelijkheid. Door de mensen thuis op te zoeken raken de kathaarse priesters en priesteressen betrokken bij de

familie. Zij zien de kinderen, de oudere familieleden. Zij leven mee met het wel en wee van de familie. Met geboorte, relaties, ziekte en heengaan. Er ontstaan netwerken die in wederzijdse liefde en zorg bijna onverwoestbaar blijken.

Andere polemische bronnen

De info van de twee inquisiteurs betreffende het vasten wordt door een groot aantal andere polemische auteurs bevestigd:

Everwin van Steinfeld* bericht in een brief aan Bernard van Clairvaux uit 1143 over het afzien van voedsel dat voortkomt uit **coïtus.[\[13\]](#)

**Heribert van Périgueux* bericht in brief uit 1147 dat zij geen vlees eten, slechts een maat wijn drinken, honderd kniebuigingen verrichten en geen geld aanraken[\[14\]](#).

**Bonacursus*, ex-kathaar en leraar, bericht in een verhandeling uit ca. 1176-1190 van katharen uit Italië over ‘dualisme’: *sommigen zeggen dat God alle elementen creëerde, anderen zeggen dat de duivel deze elementen creëerde maar hun algemene opinie is dat de duivel de elementen scheidde*.[\[15\]](#)

**Peter de Vaux-de-Cernay*, cisterciënzermonnik, vermeldt ascetische leefgewoonten in de *Hystoria Albigensis* uit 1213; hij maakt katharen en *croyants* op grove wijze zwart [\[16\]](#).

Ralph van Coggeshall*, abt van een cisterciënzerklooster, meldt: *zij veroordelen het huwelijk; zij preken de maagdelijkheid als dekmantel voor hun geilheid* [\[17\]](#)... zij onthouden zich van elk voedsel dat een product is van de **coïtus [\[18\]](#).

**Jacobus Capelli*, franciscaanse monnik, vermeldt rond 1240 over hun ‘dualisme’ [\[19\]](#): ...zij geloven dat voedsel slecht is doordat het uit de aarde voorkomt. Zoals wij eerder zeiden geloven zij dat de duivel de elementen verdeelde en vruchtbaarheid aan de aarde gaf zodat zij vrucht zou dragen...[\[20\]](#) Verderop volgen talloze voedselbeperkingen [\[21\]](#).

**Moneta van Cremona* professor aan de universiteit van Bologna, dominicaan en inquisiteur gaat in 1240 ook in op ‘dualisme’ [\[22\]](#): *Zij verschillen in hun verklaring dat er een Schepper is, terwijl anderen zeggen dat het er twee zijn. Want zij veronderstellen dat er een prins van de wereld is die de Schrift de duivel en satan noemt, die na de schepping van de oerstof de materie scheidde in vier elementen. Hieruit schiep hij de uiterlijke vormen zoals wij die nu zien...Zij menen dat deze niet van nature God is, maar juist het tegenovergestelde dat hij een schepsel van de hoogste God is...*[\[23\]](#).

Rainerius Sacconi*, dominicaanse monnik en inquisiteur, schrijft in zijn *Summa* uit 1250: *Ook geloven zij dat het eten van vlees, eieren of kaas -zelfs in dwingende omstandigheden van nood- een doodzonde is: dit met deze reden dat zij door **coïtus verwekt zijn*.[\[24\]](#)

*een anonieme *Franciscaanse monnik* in de *Brevis summula*.[\[25\]](#)

Geen uit coïtus voortgekomen producten nuttigen

Van de elf hier behandelde bronnen geven er vier als reden voor de afkeer van vlees- en melkproducten op dat deze voortkomen uit paring of coïtus. Op dit aspect en de ‘dualistische’ achtergrond hiervan komen we later terug.

Conclusie van stap een

De conclusie over de aard van de ascese bij katharen luidt dat de ascese van katharen enkratitisch of extreem ascetisch is. Immers: zij weigeren te trouwen, zij zijn zonder bezit,

eten geen vlees, drinken versneden wijn, en reizen al predikende rond, waarbij zij niet altijd een *vaste* woonplaats hebben.

Bij de *bonnes femmes* ligt dit laatste aspect iets anders. Zij zijn wat honkvaster. Dit is ook het geval bij vrouwen in andere evangelische volksbewegingen uit de hoge middeleeuwen (b.v. de vrouwelijke boetelingen van de latere orde der franciscanen). De *bonnes femmes* operen vaak vanuit een domus. Een *domus* kan tevens ziekenhuis, school, werkatelier, toevluchtsoord, ‘vaste’ verblijfplaats en uitvalsbasis naar de croyants zijn. [\[26\]](#)

Stap twee

Komen wij nu toe aan stap twee: het vergelijken van de kathaarse ascetische levenswijze met die van katholieke en ketterse tijdgenoten. Dr. Jaap van Moolenbroek deed in een boeiend artikel over het monastieke voedingspatroon in de 12de en 13de eeuw, verslag van zijn onderzoek naar het voedingspatroon bij de cisterciënzers [\[27\]](#). Deze orde wordt in 1098 gesticht en maakt vanuit het moederklooster te Cîteaux een buitengewone groei door.

De ascese van kloosterlingen en katharen vergeleken

Een vergelijking leert dat de ascese van de kathaarse elite en de cisterciënzers parallel loopt. Vlees en dierlijk vet wordt er in de kloosters niet gegeten, behalve in de ziekenboeg. Dit is wellicht het enige grote verschil met de katharen. Want de kathaarse elite eet ook bij ziekte geen vlees.

Dan het vasten. Gedurende het kerkelijk jaar zijn er in de kloosters lange vastenperiodes, die totaal 201 dagen beslaan. Op deze dagen serveert de keukenploeg van de kloosters -dezen beschikken niet over een vaste kundige kok maar over een amateuristische en wisselende keukenploeg van corvee hebbende monniken- slechts één maaltijd per dag.

Bij dit maal zijn melk en melkproducten taboe. In de vastentijd is de maaltijd op de vrijdag extra karig, hij bestaat uit water en brood. Van de groenten zijn erwten en linzen favoriet [\[28\]](#). In zo’n dieet is brood het basisvoedsel [\[29\]](#). Men eet in het klooster zoals de boeren eten [\[30\]](#). Wijn en bier zijn in beperkte mate toegestaan. Men huldigt de stelregel: hoe minder van alles hoe beter!

Zo’n kloosterleven wordt gezien als de *vita perfecta* [\[31\]](#). De monniken beschouwen zichzelf als keurtroepen, als een geestelijke elite. Ze doen de woestijnvaders na, kampioenen in de extreme ascese [\[32\]](#).

Opmerkelijk hier dus ook die afkeer van vlees en voorkeur voor vegetarisme. Naast alle overeenkomsten in de extreme ascese is er ook een groot verschil: de zwerfascese. De monniken zijn aan het klooster gebonden en mogen niet reizen (*stabilitas loci*), terwijl de kathaarse *bons chrétiens* en *bonnes chrétiennes* rondreizen en (in de volkstaal) preken.

Een brede evangelische volksbeweging

In hun hang naar maagdelijkheid, afzien van bezit, prekend rondtrekken en streng ascetisch leven staan de katharen in hun tijd niet op zichzelf. Dit gedrag is een schakel in de brede volksbeweging die zowel leken als kloosterlingen enthousiasmeert en inspireert.

Aan de basis hiervan liggen vanaf het jaar 1000 gunstige klimatologische en sociaal-economische omstandigheden. Oogsten worden groter, de bevolking neemt toe. Opkomst van handel, steden en geldeconomie draagt bij tot de emancipatie van de burger en een nieuwe individuele geloofsbeleving [33]. Mannen als Petrus Valdès uit Lyon en Franciscus van Assisi stammen uit de nieuwe zich verrijkende burgerij. In hun afkeer van geld willen sommige recalcitrante zonen van zelfbewuste burgers terug naar het verleden. Zij gedragen zich even ascetisch als de oude heremieten. Maar er is een groot verschil: ze trekken zich niet terug, maar verlaten tijdelijk hun hollen, kluizen en boshutten om de mensen de goede boodschap niet in het Latijn maar in de door hen gesproken volkstaal te brengen. Dit is iets dat in deze tijd aan een grote behoefte voldoet omdat de Kerk (nog) niet op preken in de volkstaal is ingesteld.

Stap drie

Wie zijn de katalysatoren van dit proces?

Een van de motoren achter de religieuze Renaissance van de 12de eeuw vindt u in de heremieten van die tijd. Zij trekken zich -zoals velen vanaf de oudheid overal plegen te doen- nu niet meer terug in de bossen. Zij gaan massaal de boer op en preken in de volkstaal. Het raakt in de mode om in een verwilderd uiterlijk, blootsvoets, uitgemergeld en in lompen het evangelie in de volkstaal rond te bazuinen. Dit zijn de *pauperes Christi*. Zij menen op die manier in de voetsporen van Jezus Christus te treden en hem letterlijk na te volgen door zich extreem ascetisch te gedragen. Opvallend is dat dit verschijnsel zich met name in Noordwest-Frankrijk voordoet. Dit gebied is eeuwenlang gekerstend door zwervende Ierse en Engelse monniken. Het gaat hier om een intern Europees verschijnsel.

Omwille van het nieuwe religieuze enthousiasme ontstaan er nieuwe kloosterordes zoals die van Cîteaux en later die der franciscanen en dominicanen. Bij de leken sluiten velen zich bij een boeteprediker aan. Zij worden hetzij thuis, *hetzij* in een nieuw klooster of huis, boeteling. De katharen manifesteren zich al heel vroeg in de 11de eeuw (1018 in Toulouse, 1022 in Orléans, 1025 in Arras, 1028 bij Monteforte) [34]. Mogelijk is van hun letterlijke interpretatie van evangelieteksten een katalyserende werking uitgegaan. Zij lijken voorlopers en katalysatoren van een evangelische beweging die daarna enorm zal groeien. Van deze beweging maken eind 12de en begin 13de eeuw naast de katharen deel uit: humilieten, waldenzen, franciscanen en begijnen. De kerk is ambivalent. Over ascese en hervorming preken wordt aanvankelijk toegejuicht. Later kan de Kerk de toevloed van enthousiaste leken, waaronder met name veel vrouwen, niet meer aan. Nu verleent zij geen preekbevoegdheid meer aan leken en ontnemt hen de mogelijkheid tot evangeliseren. Al te enthousiaste leken die zich niet willen voegen worden in de ketterij gedrongen. Het heeft een haar gescheeld of Franciscus van Assisi was als prekende leek en boeteling zonder theologische scholing, tot ketter verklaard.

Stap vier

Maken we nu stap vier en vragen ons af waar de zeer strenge ascese of het enkratisme vandaan komt. Het stamt uit de voorchristelijke en christelijke oudheid. In het oostelijk bekken van de Middellandse Zee en met name in Syrië en Egypte ligt de historische bakermat van het enkratisme. Allerlei *apocriefe* Handelingen der Apostelen zoals die van de apostelen Petrus, Thomas, Paulus en Andreas staan in het teken van extreme waardering van de maagdelijkheid, angst voor seks en lichamelijkheid en afkeer van vlees [35]. U dient dezen te

onderscheiden van de *canonieke* Handelingen die in het Nieuwe Testament zijn opgenomen. Er is dus in het begin van het christendom een sterk ascetische interpretatie van de boodschap van Jezus ontstaan.

Rond 200 heeft het enkratisme zich ontwikkeld tot een invloedrijke beweging *binnen* het christendom [36]. Wanneer rondreizende mannelijke en vrouwelijke *apostelen* en *leerlingen* uitsterven nemen *asceten-groepen* van mannen en vrouwen hun taken over [37]. Er ontwikkelen zich *in* het Syrische christendom rondreizende ascetengroepen die de gelovigen al rondtrekkend onderrichten en hen tal van sacramenten toedienen [38]. Later noemen zij zich ‘het Verbond van Uitverkorenen’. Men wordt toegelaten door alles achter te laten en af te zien van het huwelijk. Pas daarna wordt men gedoopt. Het doopsel is een bekroning van een lange oefenperiode in de strenge ascese en de definitieve keuze voor en overgang tot een streng ascetisch leven. Het doopsel is dus de kroon op een werkelijk christelijk leven.

De groep gedoopten of leden van het Verbond functioneert *binnen* het christendom. De toelating tot de doop in de orthodoxe kerk wordt later versoepeld, maar de toelatingseisen tot het Verbond niet [39]. Uit bronnen van het begin van de 5de eeuw blijkt dat het Verbond dan nog altijd *binnen* het christendom functioneert [40]. Net als talloze katharen in de middeleeuwen *binnen* het christendom gefunctioneerd hebben.

De jonge kerk als een waaier van groepen

Stelt u zich een waaier van stromingen voor. Op de linkervleugel zijn er de groepen liberale christenen die nog staan in de oude vruchtbaarheidsrituelen uit de oudere godin-culturen. Helemaal rechts de overtuigde asceten. In het midden vormt zich de kerkelijke orthodoxie. Zij kiezen voor een tussenpositie en sparen de kool en de geit. Men stelt hier dat het huwelijk niet slecht is maar... het celibaat is beter. Want het huwelijk is ook voor de orthodoxie *door de zondeval* belast. Volgens Paulus is het beter te branden dan te huwen [41].

Men neemt binnen de orthodoxie op de middenvleugel veel van het radicale enkratisme van de rechterflank over maar verzet zich wanneer dit extremisme van het gewone volk *geëist* wordt. Men toetst de diakenen op hun orthodoxie door hen te verplichten *vlees* te eten [42]. Seks als zonde en het huwelijk als hoererij valt niet te verkopen aan de grote massa. De latere orthodoxen zijn dus de mensen van het compromis [43]. Zij eisen van hun volgelingen dat men geen kritiek mag hebben op de priesters die verkiesen getrouwd te blijven.

Wel neemt de orthodoxie de verheerlijking van de maagdelijkheid en kuisheid over. Pas in de 11de eeuw zal het in tijden van hervorming, zuivering en religieus enthousiasme tot een verbod op het priesterhuwelijk komen. Ieder weet tegenwoordig dat het celibaat niet door Jezus bedacht is. Het wel of niet mogen trouwen van priesters is een kwestie die nu weer uiterst actueel is.

Hoewel gecharmeerd door hun religieuze elan, verzet de Kerk zich tegen mensen die de materiële wereld en seksualiteit als *fundamenteel slecht* beschouwen. Want... hier zou de leer van het dualisme aan ten grondslag liggen.

De overdracht naar het westen

Deze extreem ascetische interpretatie van de goede boodschap van Jezus is naar het westen gebracht. Er zijn *binnen* de orthodoxie enerzijds de heremieten, die van Oost naar West gaan

of de pelgrims die van West naar Oost gaan en met relieken en apocriefe teksten terugkeren. Anderzijds zijn er *buiten* de orthodoxie de ‘ketterse’ groepen als de messalianen, die onderscheid maken tussen ‘de volmaakten’ en de gelovigen, de manicheeërs, die dit onderscheid ook maken, de paulicianen en bogomielen met een onderscheid tussen een ascetische elite-groep en de gelovigen [44]. die elkaar binnen het Byzantijnse rijk opvolgen en soms naar het westen trekken. De meesten maken een onderscheid tussen volmaakten en gewone gelovigen.

Het is opvallend dat in ascetische groepen mannen en vrouwen vaak naast elkaar leven in een geestelijk huwelijk. De vrouwen krijgen als priesteressen ruimte om te preken en te onderwijzen.

Binnen deze groepen hebben apocriefen gecirculeerd. Onder de bogomielen is dat de oud-Slavische Palaia-literatuur. Hier vindt u tal van uit het Hebreeuws vertaalde apocriefe teksten als de Apocalyps van Abraham, het Gebed van Jacob en de Ladder van Jacob [45].

Het zou te simpel zijn om ervan uit te gaan dat vrijwel elke rechtgeaarde christen in de oudheid ascetisch leeft. Maar de hang naar ascese neemt extreem toe. Naarmate de leefomstandigheden zwaarder worden, -het Romeinse Rijk beleeft zijn nadagen met alle onveiligheid, belastingdruk en verpaupering van dien- neemt de behoefte zich uit de samenleving terug te trekken toe [46]. Men gaat de wereld haten en vertoont een wereldvreemd gedragspatroon.

Stap vijf: Wat is de filosofie achter de strenge ascese?

Paradijs en val

Hoe komt men aan die voorliefde voor maagdelijkheid, vegetarisme en afkeer van vlees, lichamelijke en stoffelijkheid? Hiervoor moeten wij terug naar de visie van de asceten op het paradijs en de val van de mens daaruit.

Men weet zeker dat Adam en Eva in het paradijs vegetarisch geleefd hebben. Geen vlees eten betekent de oertoestand van vrede en harmonie herstellen [47]. Die wereldorde is verstoord toen men in de verleiding is gekomen de vrucht van de boom van kennis van goed en kwaad te eten. Daarna gaan de man en de vrouw zich schamen, leest men in Genesis 3. Zij ontdekken dat ze naakt zijn, bedekken hun geslachtsdelen waar ze zich nu plots bewust van worden en verstoppelen zich. De conclusie van de asceten ligt voor de hand: het is de geslachtsdaad die de val heeft veroorzaakt. De mens is in zonde gevallen door de seksuele daad. Seksualiteit, sterfelijkheid, lijden en voortplanting zijn zaken die de mens eenmaal verdreven uit het paradijs *buiten* het paradijs overkomen. Dus wil je in die oertoestand terug geraken, dan moet je daar een eind aan maken, aan die drang tot geslachtsgemeenschap. Je voortplanten is zoiets als je ziel doden [48]. Vandaar die enorme waarde die men aan maagdelijkheid geeft. Men geeft aan het begrip ‘maagd’ dat aanvankelijk in geestelijke zin begrepen wordt, een seksuele duiding [49]. Wil je een zuivere of maagd blijven of worden, dan moet de lichamelijke bevlekking stoppen. Wil je geestelijk weer heel en één worden, dan moet je stoppen met lichamen één te worden. Stoppen met voortplanten betekent opstaan in de geest. En éénworden met Christus. Eenling worden, *monachos* (eenling) of monnik worden. [50] Dit betekent ook stoppen met trouwen of getrouwd zijn, het eten van vlees en het drinken van wijn. Dit alles staat opstanding in de weg. Nu wordt ook de weerzin van katharen en kloosterlingen tegen producten die uit een *coïtus* voortkomen begrijpelijk.

Een praktische reden

Er is ook een praktische reden om van vlees af te zien. Men meent dat een strenge ascese en met name het niet eten van vlees het libido afzwakt. Daardoor kan men seksuele gevoelens afremmen. Dit is nodig tegen de achtergrond van de ascetische visie op paradijs en val.

De slechte reden

Er zou volgens de heilige Bernardus van Clairvaux nog een reden zijn, een slechte, waarom zij geen vlees eten. Volgens hem had God de schepping goed geschapen maar was het de fout van de mens in de stof gevallen te zijn [51]. Dat katharen geen vlees willen eten, heeft volgens Bernardus te maken hun opvatting over het slechte en duivelse karakter van de stof. Zij zien de materie als een product van de duivel. Volgens Bernardus en tal van geleerde wetenschappers na hem ligt er aan de ascese van katharen dus een dualisme en wel een ontologisch dualisme ten grondslag. Dit komt voort uit fundamentele afkeer van de materie.

Filosofische achtergrond

Van welke filosofie is dit denken, dit denken in tegenstellingen of dualiteiten of tegenstellingen dat vaak ‘dualisme’ wordt genoemd, nu doordrenkt? Van de Griekse filosofie. Hier gaat men enerzijds uit van een hogere wereld van Geest, licht en mannelijkheid; anderzijds van een lagere wereld van stof, materie, duisternis, lichamelijke en vrouwelijkheid. In deze filosofie valt de ziel in duisternis. Valt de ziel op aarde. In deze filosofie beschouwt men het lichaam als een kerker van de ziel. De ziel moet hieraan ontsnappen, opstaan, opstijgen en met de geest een worden. Dit denken is door Plato in *Phaedros en Phaedo* geformuleerd [52]. Tijdens het hellenisme is dit ‘dualisme’ vanaf de 4de en 3de eeuw v. Chr. over de toen bekende wereld tot in India verspreid. Deze hang naar onthechting en wereldverzaking is een wereldwijd verschijnsel geweest dat zich vanaf de 6de eeuw v. Chr., de tijd die in de theologie de axiale tijd genoemd wordt, voordoet [53]. In de westerse wereld heeft zich dit filosofisch ‘dualisme’ dat in het dagelijks leven tot strenge ascese leidt, via het hellenistisch denken over judaïsme en christendom verspreid en deze wereldreligies met wereldhaat en wereldverzaking doortrokken.

De introductie van het begrip dualisme

Dualisme wordt als volgt gedefinieerd: elke leer of opvatting die twee beginselen tot uitgangspunt heeft die niet tot elkaar herleidbaar zijn [54]. Deze tegenstelling tussen hemel en aarde, licht en duisternis, mannelijk en vrouwelijk, heeft rond 1700 na Chr. de theoloog Thomas Hyde op het idee gebracht de term ‘dualisme’ binnen de theologie te introduceren [55]. Daarna introduceerde Christian Wolff het binnen de filosofie [56]. Hierna wordt de term binnen de filosofie gebruikt om systemen te beschrijven die uitgaan van een tegenstelling tussen geest en materie. Nadien heeft menig wetenschapper waaronder John van Schaik zich ingespannen dualismes in soorten en maten te construeren; horizontaal en verticaal, radicaal en gematigd, kosmisch en aards, antropologisch en ethisch [57]. Dualisme is een kunstmatig begrip dat pas vele eeuwen later met terugwerkende kracht op antieke en middeleeuwse stromingen is gelegd.

Zijn katharen dualisten?

In het verleden heeft men de manicheeërs ‘ont-dualiseerd’: dat wil zeggen dat men nog niet zo lang beweert dat katharen *niet* dualistisch zouden denken. Men meent steeds meer dat het om een monotheïstisch systeem gaat [58]. Het kwade principe is ondergeschikt aan het goede. Dezelfde ontwikkeling speelt momenteel bij de beoordeling van de vroeg-antieke gnosis. Zoiets zou ook nog wel eens bij het evalueren van het christendom van de *bons hommes* en *bonnes femmes* kunnen gaan gebeuren.

Volgens Anne Brenon zijn katharen geen dualisten

Bij de eerste groepen katharen is er geen sprake van enig dualisme [59]. Ook in het verslag van de vergadering van vooraanstaande katharen in Saint-Félix-de-Lauragais bij Toulouse in 1167, wordt met geen woord gerept over dualisme. Anne Brenon toont in haar boek *Les archipels cathares* in een hoofdstuk getiteld ‘Le faux Problème du dualisme absolu’ aan, dat de term dualisme wél valt en regelmatig gebezigd wordt in de *secundaire* literatuur van wetenschappers die deze ontmoeting beschrijven [60]. Een volgend hoofdstuk is getiteld ‘Un monothéisme dualiste’. Deze formulering maakt haar visie duidelijk. Dualisme bestaat niet. Het kwade principe staat onder het goede, is hieraan ondergeschikt en zal hier uiteindelijk in opgenomen worden. Daarom lijkt de tijd rijp nu ook voor het katharisme te ontdekken dat het ontologische dualisme in die zin dat er twee afzonderlijke zijnsgebieden zijn die tegenover elkaar staan en niet integreren, eenvoudigweg *niet* bestaat. De visie van Anne Brenon is typerend. Zij verlegt de discussie. Zij pleit er uiteindelijk voor het katharisme als evangelische en door en door christelijke volksbeweging te beschouwen. En de kathaarse beweging uit de sfeer van de aantijgingen en beschuldigingen van dualisme van *tegenstanders van het katharisme* te halen. Zoals zo vaak heeft de wetenschap de polemische bron al te serieus genomen. Men zegt: *l’histoire se répète*. Helaas heeft de geschiedenis zich ook hier weer herhaald.

Volgens Willy Vanderzeypen zijn Occitaanse katharen geen dualisten

Met Anne Brenon pleit ook onderzoeker Willy Vanderzeypen ervoor het katharisme als evangelische en vooral christelijke volksbeweging te beschouwen. Wanneer hij het Ritueel van Dublin onderzoekt stelt hij dat de citaten in de kathaarse verhandeling ‘De Kerk van God’ uitsluitend uit het Nieuwe Testament komen [61]. Dit is de enige autoriteit voor de kathaarse theologen.

In het zeer christelijke westen van de 12de eeuw had een ‘vreemde oosterse godsdienst’ nooit een kans gekregen om zich bij de adel of de gewone bevolking zo diep en breed te ontwikkelen, stelt Vanderzeypen. Het volk zag de katharen uitsluitend als christenen. Dat is volgens hem één van de meest overtuigende argumenten in deze discussie [62].

Van dualisme naar dualiteit

Zo verwonderlijk is dat allemaal niet. Wat de katharen preken, klinkt de toehoorder zeer vertrouwd en christelijk in de oren. Het is immers de evangelist Johannes die zegt dat God en deze wereld tegengesteld zijn. Hij is het die het Koninkrijk van de Vader in het onzichtbare situeert en aan de corrupte wereld een slechte schepper toekent. De menselijke zielen zijn bij Johannes engelen van God, meegevoerd door het kwade naar deze wereld waar ze niet thuishoren [63].

In de leer van Jezus Christus is sprake van een dualiteit. Het lijkt op dit punt beter te spreken van een dualiteit of spanningsveld tussen twee uitersten dan van ‘dualisme’. Je kunt Jezus’ woorden uitleggen in het kader van de tegenstelling tussen de wereld van licht en duisternis.

Terug naar het katarisme: het zoeken naar de wortels van het kathaarse dualisme is een vals probleem en het antwoord is eenvoudiger dan we denken. De kathaarse denkers baseren zich uitsluitend op evangelische teksten, allen te vinden in de bijbel. Uit de teksten distilleren de kathaarse theologen een dualiteit [64]. Het is een tijdelijk verschijnsel. God is liefde en door reïncarnatie krijgt men een herkansing. Het kwaad is niet eeuwig maar tijdelijk en dus vergankelijk [65].

Stap zes

Maken wij stap zes. Is deze visie van Jezus als *Pauper*, deze letterlijke interpretatie om via ascese tot eenwording te komen juist?

Het antwoord is nee. Jezus huldigt net als Johannes de evangelist een wereldbeeld dat je met enige moeite dualistisch zou kunnen noemen in die zin dat er sprake is van een wereld van licht en één van duisternis. Maar dat hij geadviseerd zou hebben deze wereld te ontstijgen langs de weg van de strenge ascese blijkt historisch niet juist. De traditie heeft van hem een asceet gemaakt die hij niet is. Dat maken bepaalde passages in de bibliotheek die men onlangs in Nag Hammadi opgroef, alleen nog maar duidelijker.

Jezus heeft een innerweltliche ascese nagestreefd. Hij schuwt de omgang met vrouwen niet [66]. Zelf is hij hoogstwaarschijnlijk getrouwd geweest met Maria Magdalena. Apostelen trekken rond met hun echtgenotes (1 Kor. 9:5). Deze brengen de goede boodschap aan vrouwen die vaak binnenshuis verkeren. Dit wordt bevestigd door Clemens van Alexandrië (Clemens, *Stromateis*, III, IV, 52) [67]. De mannelijke en vrouwelijke apostelen en discipelen gaan op weg en bezoeken de gelovigen thuis. Daar horen zij te eten wat zij voorgezet krijgen. Jezus zei immers: ‘Eet en drinkt wat zij u aanbieden; de arbeider is zijn loon waard’ (Lc 10:7; verg. Mt. 10:10). De oudste christelijke gemeenten krijgen de opdracht de zendelingen te onderhouden [68].

Het joodse christendom is niet ascetisch. Wel kent men binnen dit oudste christendom afwijkende joodse groepen, die *wel* voor de ascese gaan.

Afwijkende groepen vroege joodse christenen

Pseudo-Paulus geeft over joodse zendelingen: ‘*De geest zegt nadrukkelijk dat in de laatste tijden sommigen zullen afvallen van het geloof, omdat zij gehoor geven aan dwaalgeesten en demonische leringen...Deze lieden **verwerpen het huwelijk en het gebruik van bepaalde spijzen**, ofschoon God ze geschapen heeft om met dankzegging te worden gebruikt...*’ (1 Tim. 4:1-5).

Pseudo-Paulus klaagt: ‘*Er zijn helaas wat onhandelbare lieden, praatjesmakers, die anderen het hoofd op hol brengen; je vindt ze vooral **onder de besnedenen**. Men moet hen de mond snoeren. Ze richten **hele gezinnen** ten gronde... Zij moeten zich niet bezighouden met joodse fabels en allerlei voorschriften, uitgedacht door mensen die de waarheid de rug toekeren*’ (Tit. 1:10-14) [69].

De hang naar ascese komt voort uit joodse en hellenistische groepen [70].

Kunnen wij meer zicht krijgen op deze groepen die in het Nieuwe Testament zo summier genoemd worden? Het is duidelijk dat dit artikel over de middeleeuwse ascese van katharen niet de plaats is om de joods-christelijke heterodoxe wortel volledig uit te diepen. U zult merken dat er opvallende overeenkomsten qua denken en gedrag zijn. Want voorchristelijke joodse groepen en joods-christelijke groepen maken verschil tussen God en de engel des Heren die de schepper van de wereld of de demiurg is [71]. Daarnaast is er ook een enkele dunne historische verbinding te trekken tussen dit vroege heterodoxe joodse christendom en het Syrische christendom waarbinnen ‘het Verbond’ optreedt.

Doperssecten

Er is de joodschristelijke dopersgroep der elkesaïten. Zij nemen reinigingsbaden om zich te zuiveren van seksuele begeerten. Hierdoor ontstaat later bij christenen de gedachte dat de doop bevrijdt van seksuele begeerten [72]. Joodschristelijke ebionieten dopen zichzelf ter reiniging ook vaak in water. Kerkvader Epiphanius vergelijkt hun gedrag met dat der Samaritanen, die oorspronkelijk afkomstig zijn uit het Noordrijk Israël en zegt dat dezen dit ook doen [73]. Er is een verbinding met de essenen en therapeuten.

Essenen

Essenen of ‘vromen’ zijn een joodse sekte die tussen 200 v. Chr. en 200 na Chr. over geheel Palestina in talloze centra woont (Josephus, *Bell.* II.24) [74]. Ze hebben op diverse plaatsen rond de Dode Zee en in Galilea onderafdelingen. Het is geen homogene beweging. Sommige essenen zijn getrouwd; anderen niet.

In Qumran bij de Dode Zee wonen ze met 4000 leden samen in een besloten gemeenschap. Er is een besturend orgaan van 100 oudsten. Na een jaar is er een voorlopige toetreding, gevolgd door een periode van twee jaar. Zij leven uiterst sober. Zij nuttigen karige maaltijden en dragen uiterst versleten kleding. Zij leven in gemeenschap van goederen. Voor de harde kern is het huwelijk verboden [75]. Maar om die kern heen leven in Qumran essenen die getrouwd zijn en in familieverband leven met vrouw en kinderen. Er is de informatie van geschiedschrijvers [76]. Er is de archeologie. In de elfhonderd bij Qumran gevonden graven vond men graven van vrouwen en kinderen [77].

Essenen gaan uit van een tegenstelling tussen licht en duisternis, de zonen van het licht en de zonen van de duisternis, tussen goed en kwaad, geest en vlees [78]. Men onderscheidt een goede God en een lagere engel, die de wereld schiep. Zij ondergaan hellenistische invloeden [79]. Philo en Josephus beschrijven een orde van verschillende klassen van neofieten en oudere ingewijden [80]. Zij leiden een ascetisch en ingetogen leven en onderhouden de Mozaïsche wet. Zij zijn later verward met de therapeutai uit Egypte. Maar het gaat hier om twee verschillende groepen [81].

Concluderend: U ziet de essenen een dualiteit ervaren in de kosmos. Binnen de groep functioneert een keurtroep van ingewijden. Dezen leven ascetisch en zijn niet getrouwd. Dit gods-, wereld- en mensbeeld wordt door reizende zendelingen elders heen gebracht.

De relatie met Syrië

Het zouden groepen essenen geweest kunnen zijn die een kosmisch en ethisch dualisme naar Syrië gebracht hebben [82]. Men neemt aan dat een aantal joodse zendelingen uit Palestina in Syrië in contact hebben gestaan met essenen. De Oden van Salomo uit de tweede eeuw in Syrië lijken sterk op psalmen die in de Qumran-gemeenschap gezongen zijn [83]. Een ander aspect dat Qumran met joodse aramese zendelingen verbindt zijn de wassingen en dooprituelen. Talloze volgelingen van Jezus zijn afkomstig uit diverse groepen afwijkende joodse christenen met een ander spiritueel klimaat [84].

Stap zeven

Concluderend: wat is de toegevoegde waarde van deze lezing over strenge ascese en de filosofische en historische achtergrond, aan het *moderne debat* over de *bons chrétiens* en *bonnes chrétiennes*?

Oude labels die door tegenstanders op de katharen geplakt zijn als ‘duivelvereerders’ en ‘dualisten’ lijken *afgedaan* te hebben. Ook de katharen hebben een dualiteit in de kosmos ervaren, die zij – zo zagen wij in de uitlatingen van hun polemische tegenstanders in stap één- uiterst genuanceerd verwoord hebben.

We komen er steeds meer achter dat de verschillen onderling en de verschillen met de katholieken niet zo groot geweest zijn. Het gaat om nuance-verschillen. Het gaat erom dat op basis van de joodse mystiek en de Griekse filosofie joodse christenen vrijuit hebben verder gedacht en een theologie hebben ontwikkeld met diverse varianten. De verschillen tussen die varianten zijn door kerkelijke tegenstanders in de oudheid al opzettelijk breder uitgemeten dan ze in werkelijkheid zijn. Men maakt deze christenen zwart om ze vervolgens buiten de groeiende katholieke volkskerk te plaatsen. De geschiedenis wordt geschreven door de overwinnaars. Dat geldt ook voor de kerkgeschiedenis.

Eer en eerherstel aan de katharen

Het wordt tijd dat de katharen eerherstel krijgen als *christenen* [85]. Als christenen die in hun openstaan en bemiddeling van Geest aan het hart van het christendom staan [86]. En die in hun ascetisch gedragspatroon oude thema's hernemen, die ooit *binnen* het gevarieerde oerchristendom ruimte kregen.

Waar toe een uitspraak ‘vlees dat is voedsel voor de wilden’ al niet kan leiden....

Met dank voor uw aandacht. Ik heb gezegd.

[1] Jacques Fournier, t. II, 33 bij Jean Duvernoy, *La Religion des Cathares*, 1, 173 n 18.

[2] Annine E. G. Mantz-Van der Meer, *Op Zoek naar Loutering, Oorsprong en ontwikkeling van de enkratitische ascese tot in het begin van de 13e eeuw na Chr.* 281.

[3] Van der Meer, *Op Zoek naar Loutering*, 84.

[4] René Nelli, *Écritures Cathares*, 1995, Le Rituel Latin, 239-259, 256; Walter Wakefield en Austin Evans, *Heresies of the high Middle Ages, Selected Sources translated and annotated*,

New York en Londen, 1969. nr. 57, 480. Dit boek wordt hierna afgekort met Wakefield en Evans.

[5] Wakefield en Evans, 168.

[6] Bernard Gui, *Manuel de l'Inquisiteur*. Parijs, 2006, I.2, p. 19 ; Wakefield en Evans, 381-82.

[7] Antoine Dondaine, 'La Hiérarchie cathare en Italie II : Le Tractatus de hereticis d'Anselme d'Alexandrie'. *Archivum fratrum praedicatorum* XX (1950), 310-324; Wakefield en Evans, 'Tractatus de hereticis', nr. 54, c 7, 361-373, op 367-8.

[8] Bernard Gui, *Manuel de l'Inquisiteur*, 19 n. 3.

[9] Citaat bij Moneta van Cremona bij Duvernoy, *La Religion des Cathares*, 1, 174 n. 26.

[10] Anne Brenon, 'Het jaar van drie vastentijden. Aan tafel met de *bons hommes* en de *bonnes femmes*' in *De ketterze keuze*, Kathaarse Kronieken, 12, 37-39. Oorspronkelijk in *Le Choix hérétique*.

[11] Lutz Kaelber, 'Sociological Explanations of Cathar Succes and Tenacy in Languedoc: a New Perspective Focusing on the Houses of Heretics', *Heresis*, 2003, nr. 38, 31-49.

[12] Anne Brenon, *o.c.*, 39.

[13] Migne, *Patrologia latina*, CLXXXII, 676-80; Wakefield en Evans, nr. 15, c 3, 129.

[14] Migne, *Patrologia latina*, CLXXXI, 1721-22; Wakefield en Evans, nr. 16, c 1, 139.

[15] Migne, *Patrologia latina*, CCIV, 775-77; Wakefield en Evans, nr. 25, 171.

[16] Pascal Guébin en Ernest Lyon, *Petri Vallium Sarnaii monachi Hystoria albigensis* I, II, III Parijs, 1926-1939, I. 5-19; Wakefield en Evans, nr. 38, c 39, 239.

[17] Beschuldigingen van seksueel wangedrag worden regelmatig geuit. Toch klinkt er een verre echo van vruchtbaarheidsrituelen door in de opmerking van Bonacursus die stelt: Zij beweren dat de duivel zelf de zon is en Eva de maan. En elke nacht, zeggen zij, begaan zij echtbreuk, zoals een man met een of andere hoer, Wakefield en Evans, nr. 25, 173; zie over paring van zon en maan ook Moneta van Cremona, Wakefield en Evans, nr. 50, 318; Anselmus van Alexandrië, Wakefield en Evans, nr. 54 c 3, 363; over de verbinding van bloed met zielsverhuizing zie citaat van Petrus van Verona bij Jean Duvernoy, *La Religion des Cathares* I, 174 n 27.

[18] Radulphi de Coggeshall Chronicon anglicanum, Joseph Stevenson ed., Rolls Series LXVI, Londen, 1875, 121-125; Wakefield en Evans, nr. 42, 253.

[19] Wakefield en Evans, nr. 49, 301-306, 301 voor vindplaats en vertaling

[20] Wakefield en Evans, nr. 49, 306.

[21] Wakefield en Evans, nr. 49, 305.

[22] Wakefield en Evans, nr. 50, 307-329, 307 voor vindplaats en vertaling.

[23] Wakefield en Evans, nr. 50, boek 1, 312; duivel was goed maar werd door arrogantie uit hemel verwijderd, 318; voor gnostische elementen in de tekst zie 318.

[24] Rainerius Sacconi, *Summa de Catharis et Pauperibus de Lugduno* in: Wakefield en Evans, nr. 51, c. 2, 330.

[25] Charles Molinier, 'Un Texte de Muratori concernant les sectes cathares: Sa provenance réelle et sa valeur', *Annales du Midi* XXII (1910), 212-16; Wakefield en Evans, nr. 53, onder 'beliefs of the Albanenses', over voedselvoorschriften op 357 en 360 ; over de twee principes op 358.

[26] Willy Vanderzeypen, *Katharisme, een stad van zaken*, Kathaarse Kronieken, 5, 35.

[27] Jaap van Moolenbroek, 'Een monastiek eetregime in de twaalfde en dertiende eeuw'. *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 2003 nr. 4, 413-434. en *Wonderen voor alle dag*, Hilversum, Veloren, 2006, p. 175-194.

[28] van Moolenbroek, 'Een monastiek eetregime in de twaalfde en dertiende eeuw', 423.

[29] Ibid., 422.

[30] Ibid., 433.

[31] Ibid., 416.

[32] Ibid., 415.

[33] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 178-9.

[34] Anne Brenon, 'Les Hérésies de l'An Mil. Nouvelles perspectives sur les origines du catharisme', *Heresis*, 29, 1998, Kathaarse Kronieken 2, Ketterijen van het jaar Duizend, 21-46; Herdrukt in Anne Brenon, *Les Archipels Cathares. Dissidence Chrétienne dans l'Europe Médiévale*, 31-49; Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 188.

[35] Edgar Hennecke en Wilhelm Schneemelcher, *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung*. Tübingen, I, 1959, II, 1964, zie II, 110-372; A. F. J. Klijn, *De Apocriefen van het Nieuwe Testament*. Kampen, 2006, 129-246. Buiten genoemde apocriefe Handelingen zijn er ook nog die van Johannes waarin de maagdelijkheid een minder centrale rol vervult.

[36] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 101, 111.

[37] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*. 72, 75, 76: apostelen worden door hun echtgenotes begeleid. Zij richten zich met name op de binnenshuis verblijvende vrouwen. Zie opmerkingen van Paulus (72) en Clemens van Alexandrië (75). Daarnaast moet het begrip apostel ruimer worden opgevat in de zin van missionaris of zendeling (76).

- [38] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 104.
- [39] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 109.
- [40] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 111-12.
- [41] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 101
- [42] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 102.
- [43] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 101.
- [44] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 127, de paulicianen zijn als enige tegen ascese en afschaffing van het huwelijk en de zwerfascese.
- [45] Reimund Leicht, 'Jewish influences II: Middle Ages, *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*, Wouter Hanegraaff ed., Leiden, 2006, 637.
- [46] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 113
- [47] van Moolenbroek, 'Een monastiek eetregime in de twaalfde en dertiende eeuw', 419
- [48] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 92.
- [49] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 68.
- [50] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 66-67.
- [51] Michel Roquebert, *La religion Cathare. Le bien, le Mal et le Salut dans l'hérésie médiévale*. Perrin, 2001, 292, 94.
- [52] R. van den Broek, 'Gnosticism I', *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*, 403-416, 408; verg. Bram Moerland, *Montségur, Katharen en de val van Montségur*, Den Haag, 2003, 30; *Schatgraven in Nag Hammadi, een inleiding in de gnostiek*, Den Haag, 2004, 158.
- [53] Rainer Albertz, *Religionsgeschichte Israels in alttestamentlicher Zeit*. Göttingen, 1992; Van der Meer, *Van Venus tot Madonna, een verborgen geschiedenis*, Den Haag, 2006, 491 verwijst naar het werk van de theoloog Rainer Albertz.
- [54] Maarten Timmer, *Van Anima tot Zeus*, Rotterdam, 2001, onder lemma dualisme, 199.
- [55] Yuri Stoyanov, *The Other God, Dualist Religions from Antiquity to Cathar Heresy*, New Haven en Londen, 2.
- [56] Ibid., meent dat dualisme historisch gezien is tussenfase is tussen polytheïsme en monotheïsme is.
- [57] John van Schaik, *Unde Malum. Dualisme bij manicheeërs en katharen*, Baarn, 2004, 78.

[58] John van Schaik, *Unde Malum. Dualisme bij manicheeërs en katharen*, Baarn, 2004, 88; De kosmos wordt volgens de manichese scheppingsmythe geschapen door de levende geest. Dit is een emanatie van de vader der grootheid, dus een wezen uit het lichtrijk. De hemelen en de aarde worden geschapen uit een substantie waarin duisternis en lichtelementen vermengd zijn, 88. Zie ook van Schaiks artikel 'Waren de Katharen (neo)manicheeërs?', in *Prana*, 2004, 70

[59] *Unde Malum*, 63.

[60] Anne Brenon, *Les Archipels Cathares. Dissidence chrétienne dans l'Europe médiévale*. Vol 1, 71-83.

[61] Willy Vanderzeypen, o.c., 35, 21, 36.

[62] Bram Moerland, *Montségur, Katharen en de val van Montségur*, 130.

[63] Vanderzeypen, o.c., 36.

[64] Vanderzeypen, o.c., 37.

[65] Vanderzeypen, o.c., 36.

[66] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 71.

[67] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 75.

[68] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 79-82.

[69] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 85.

[70] verg. Kol. 2:8-16; Gal. 4:3; Rom. 8:38; Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 103, 286.

[71] Jarl E. Fossum, *The Name of God and the Angel of the Lord. The origins of the idea of intermediation in gnosticism*. Dissertatie bij G. Quispel, Utrecht, 1982, 13 en 11.

[72] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 66 n 3.

[73] Epiphanius, *Pan.*, 30.2.3; *Anaceph.* 2.30.4; Fossum, *The Name of God and the Angel of the Lord*, 50.

[74] Fossum, *The Name of God and the Angel of the Lord*, 40.

[75] A. Vööbus, *History of Asceticism in the Syrian Orient*, Leuven, 1958, 18-19 n. 48.

[76] Fossum, *The Name of God and the Angel of the Lord*, 219 verwijst naar Josephus, *Bell.* II.160 en *CD VII.6 ff*; Theodor Gaster, *The Dead Sea Scriptures*. New York, 1976; Geza Vermes, *The Dead Sea Scrolls. Qumran in perspective*. Philadelphia, 1985.

[77] Eugene Ulrich, 'Dead Sea Scrolls', *Eerdmans Dictionary of the Bible*, Grand Rapids Michigan en Cambridge, 2000, 326-329, 326.

[78] Ibid., 328.

[79] Maarten Timmer, 'Essenen', *Van Anima tot Zeus*, Rotterdam, 2001, 230.

[80] Olav Hammer en Jan A. M. Snoek, 'Essenes', *Dictionary of Gnosis & western Esotericism*, 340-343, 341, deze kerngroep zou geheel uit mannen bestaan.

[81] Ibid., 341.

[82] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 109, 110 en 112 n 23 voor verwijzing naar Vööbus die wijst op verbinding met Qumran en latere waterreinigingen binnen joodse en syrische christendom; zie ook 98 n. 13 voor verbinding tussen essenen en Dositheos; zie Roelof van den Broek, 'Elchasai/Elxai', *Dictionary of Gnosis & western Esotericism*, 330-332 noemt diverse doperssecten in het Transjordaanse gebied, waaronder de joodse ossseanen, de joodschristelijke ebionieten en de elkesaiten of sampseanen, die verscheidene onderdompelingen kennen. Bron is Epiphanius, *Pan.*, 19. 30 en 53.

[83] Van der Meer, *Op zoek naar Loutering*, 59 n. 7.

[84] Vööbus, *History of Asceticism in the Syrian Orient*, 25; pleit voor aandacht voor het Johannes-substraat in de evangeliën, 27.

[85] Vanderzeypen, o.c., 44.

[86] Verg. de opmerkingen van godsdienstfilosoof Daniël van Egmond in zijn op schrift gestelde lezingencyclus *Het Geheim van de goddelijke Sophia*, 5 en 67 dat uitgaande van een oudere mystieke joodse traditie het christendom begonnen is als praktische weg tot transformatie. Over deze oudere traditie zie van Egmond, *Het Geheim van de goddelijke Sophia*, 5 en 29 en vooral het werk van Margaret Barker, *The Older Testament. The Survival of Themes from the Ancient Royal Cult in Sectarian Judaism and Early Christianity*, Londen, 1987; *The Gate of Heaven. The History and Symbolism of the Temple in Jerusalem*, Londen, 1991; *The Great Angel. A Study of Israel's Second God*. Londen, 1987; *The Revelation of Jesus Christ. Which God gave to him to show to his servants what must soon take place (Rel. 1.1)*, Edinburgh, 2000; *The Great High Priest. The Temple Roots of Christian Liturgy*, Londen, New York, 2003